

General characteristics of geometric patterns and knotting designs in roof of Qajar palace-fortress of Chaharmahal and Bakhtiari Province

---

Hossein Ebrahiminaghani*

Assistant Professor, Faculty of Arts and Humanities, Shahrekord University, Shahrekord, IRAN

Marzieh Asghari Dastgerdi

Bachelor of Handicrafts, Faculty of Arts and Humanities, Shahrekord University, Shahrekord, IRAN

Abstract

Knotting designs ornaments and geometric patterns in Islamic art have many common features. Perfection and implementation of knotting designs ornaments and the use of geometric patterns in Islamic Iran both refer to the Seljuk period. Qajar-era Chinese knot ornaments and geometric patterns had many ups and downs connected with the arrival of wild-Maby. During that period Iranian culture was undergoing many changes. Masr Qajar art and architecture of Iran with the exception of a few examples stopped being connected with the government. The most brilliant examples of the Qajar architecture are palace-fortress in Chaharmahal and Bakhtiari Province Chaleshtori (Dezzak Castle). Under their arches, there are beautiful examples of Knotting designs with geometric motifs made of wood, metal and mirrors. Local influence on these samples is obvious. In this regard we can see dramatically more complicated and elegant interior designs and decorations on the top of porch roof. The major reason is that the maintenance of the interior to the exterior decorating easier. Iranian art has always created eternal beauties with thought and knowledge. Along with a beautiful understanding of mathematics and geometry, it has succeeded in creating geometric and decorative patterns such as porcelain knots. Chinese knot is an art from the Islamic era that has adorned magnificent and beautiful buildings from all over Iran and has given a valuable effect to the interior and exterior decoration of buildings, especially roofs and doors. This art can be seen in areas that have been safe from foreign invasion and have remained intact, such as Chaharmahal and Bakhtiari province. A beautiful art that has been able to impress Bakhtiari readers and the Lorish people and decorate their buildings and palaces is in this style. Extensive and relatively specialized research on cultural heritage and industrial arts in Chaharmahal and Bakhtiari province took a serious shape after the establishment of the Faculty of Arts at Shahrekord University. This article is the result of the recorded studies of the authors of this article and other researchers of the same faculty, which has formed the history of this research. Regarding the castle palaces of Chaharmahal and Bakhtiari province, studies have been done in relation to the field of architecture. Less attention

in construction and architecture was paid to the industrial arts. Most of the studies in this regard were done by handicraft students of Shahrekord University's Faculty of Arts in student dissertations, but recent example is new and unprecedented with the approach of paying attention to the geometric patterns in this castle palace. Geometric patterns, in addition to geometric beauties, refer to immaterial and metaphysical matters semantically and aesthetically. The spiritual and non-figurative nature of these motifs, which are mainly in terms of visual games, fluidity and mental movement and summative rotations and moving the corners and angles with special mathematical and geometric features, in terms of sensory visualization full of fit, rhythm, movement and dynamics. Most figurative motifs and images cannot have such an impact. In terms of visual autopsy, the adherence of geometric patterns to the geometric cryptic nature of the pure elements of nature, especially the strange overlaps of parts to whole and whole to parts and the fit of the original patterns with the developed patterns that play more like magic and also wonder at the numerical and quantitative proportions in The patterns, which are mostly naturalistic and interpreted only in a bit of mathematical language, speak to the beauty and astonishment of these hidden aspects of nature. They eventually manifest themselves in the form of geometric patterns. When a circle alone can create countless roles and nodes without computational tools and simply by repeating similar situations and spreading it to all points where it can be placed anywhere in the circle, and everything we see fits perfectly. This is nothing else but the embodiment of the hidden layers of nature. This concealment, which remains mysterious with the image of the image, as long as it sits on the body of man-made products, spreads the same mysteries and magic, and impresses the things (products) with the spirit contained in the roles.

Keywords: Knotting designs, geometrical, palace-castle, roof, Chahar Mahal and Bakhtiari.

---

* Email (corresponding author): hossein.ebrahiminaghani@gmail.com

مشخصه های عمومی نقوش هندسی و گره چینی سقف کاخ- قلعه های قاجار استان چهارمحال و بختیاری

دکتر حسین ابراهیمی ناغانی*

استادیار دانشکده هنر و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد

مرضیه اصغری دستگردی

کارشناس صنایع دستی، دانشکده هنر و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد

چکیده

نقوش هندسی و گره چینی از گونه های رایج در تزئینات هنرهای اسلامی است. کمال و بالندگی هنر گره چینی و استفاده از نقوش هندسی در تزئینات ایرانی اسلامی، متعلق به دوره ی سلجوقی است. تا دوره ی قاجار تزئینات هندسی و گره چینی فرازوفرودهای بسیاری داشته و در این دوره ی هنری با ورود فرنگی مآبی، فرهنگ تصویری-تزئینی ایران دستخوش تغییرات بسیاری گردید. هنر و معماری قاجار مآثر زیادی هرچند نه در حد و اندازه ی نمونه های شاخص ادوار پیشین حکومتی از خود در سرزمین ایران به جای گذاشته است. از درخشان ترین نمونه های معماری قاجار در استان چهارمحال و بختیاری کاخ-قلعه های چالستر، جوققان و دزک است. که در زیر طاق آن ها نمونه هایی زیبا از گره چینی با نقوش هندسی و مصالح چوب، فلز و آینه وجود دارد. در این مقاله به شیوه ی توصیفی و تحلیل بصری و ترسیمی نقوش و عمدتاً به روش میدانی مختصات عمومی این نقش های هندسی در گره ها از حیث تنوع نقوش؛ مواد و مصالح به کاررفته و سطوح و عرصه های پوشش داده شده و محل قرارگیری آن و نیز ارتباط با سایر تزئینات بنا کاویده می شود. با توجه به حاکمیت فرهنگ تصویری قاجار و کلیت هنر و معماری عصر قجری در نمونه های اخیر عمدتاً از این شیوه متأثرند. ضمن آن که تأثیرات محلی بر این نمونه ها قابل پیگیری و مشاهده است. در نمونه های اخیر به طور چشمگیری نقوش و تزئینات در سقف داخلی بنا پیچیده تر و ظریف تر از نقوش سقف ایوان ها مشاهده گردید که دلایلی از جمله حفظ و حراست از تزئینات در فضاهای بسته نسبت به فضاهای باز دلیل عمده ی آن است.

واژگان کلیدی:

گره چینی، نقوش هندسی، کاخ-قلعه، سقف، چهارمحال و بختیاری.

* مسئول مکاتبات: شهرکرد، فارس، دانشکده هنر و علوم انسانی، کد پستی: ۸۸۶۱۷۵۶۸۱۱

پست الکترونیکی: hossein.ebrahiminaghani@gmail.com

(مقاله مستخرج از رساله دکتری تحت عنوان زیبایی شناسی انسان شناسانه ای هنر بومی سوزن زنان افغانستان، مطالعه موردی:

سوزن دوزی زنان هرات- استاد رهنما: دکتر منصور حسامی)

مقدمه

هنر ایرانی همواره با تفکر و دانش به خلق زیبایی‌های جاودانه پرداخته است. همراه با درک زیبایی از علم ریاضیات و هندسه که نقوشی چون نقوش هندسی و تزئینی همانند گره چینی را به وجود آورده است. هنری از دوران اسلامی که بناهای باشکوه و دل‌نشین سراسر ایران را مزین کرده است و نقش ارزنده‌ای در تزئین داخلی و خارجی بناها به‌خصوص سقف‌ها و درها داشته است. این هنر در مناطقی که از تهاجم بیگانگان در امان بوده و بکر مانده همچون استان چهارمحال و بختیاری نیز دیده می‌شود. هنری زیبا که توانسته خوانین^۱ و قوم بختیاری^۲ و لر^۳ را نیز تحت تأثیر قرار دهد و به این شکل نظم و هماهنگی را به تزئینات قلعه‌های خود راه داده‌اند.

این قلعه‌ها بازمانده‌ی بناهای بسیاری است که دستخوش تحولات و رشد زندگی شهری قرار گرفته‌اند و اثری از آن‌ها نمانده است، حتی گذشتگان ما تصویر و نقشی از آن‌ها برایمان باقی نگذاشته‌اند. درباره‌ی قلعه‌های دوران پس از اسلام در استان چهارمحال و بختیاری مطالعاتی انجام گرفته است که بیشتر به صورتی کلی از قلعه‌ها، یادشده و تاکنون به‌صورت تخصصی توجهی به نوع و نقش تزئینات سقف ایوان‌های آن‌ها نشده است. حتی در کتاب یک‌خانه در نقش حسن یزدان پناه که به مطالعه‌ی تخصصی نقوش و تزئینات قلعه چالشر پرداخته‌شده نقوش سقف بنا چه در داخل و چه در ایوان بررسی نشده است.

تزئینات سقف ایوان‌ها نقوشی هندسی، آمیخته با هنر گره چینی بوده است. اکنون این سؤال‌ها مطرح می‌شود که، هنر گره چینی چیست؟ نوع گره‌ها^۴ و نقوش هندسی به‌کاررفته در این بناها چه

است؟ مواد و مصالح به‌کاررفته در ساخت گره‌ها چیست؟ مطالعاتی که در مورد قلعه‌های استان چهارمحال و بختیاری صورت گرفته، شامل پایان‌نامه، مقاله و کتاب‌های مختلفی است که در ادامه سعی شده نام آن‌ها عنوان شود.

- کتاب‌ها و پایان‌نامه‌هایی که در این زمینه نوشته‌شده، عبارت‌اند از:
- نصراللهی، فرشاد، پایان‌نامه‌ی معماری قلعه‌های تاریخی استان چهارمحال و بختیاری.
- آخوندی، اردشیر، پایان‌نامه‌ی قلعه‌های استان چهارمحال و بختیاری.
- رستمی قهفرخی، گلشن، شناخت و معرفی قلعه‌ی چالشر.
- صبا، الهام، قلعه‌های شاخص قجری در استان چهارمحال و بختیاری.

همچنین به‌وسیله‌ی میراث فرهنگی استان نیز مطالبی در رابطه با این قلعه‌ها جمع‌آوری شده است. حال با نگاهی دقیق‌تر به سقف ایوان‌های این قلعه‌ها، به بررسی، تحلیل و ترسیم الگوهای گوناگون تزئینات گره چینی این اماکن تاریخی پرداخته‌شده است.

هدف بررسی، بازشناسی، تفکیک، معرفی و درک هرچه بیشتر نقوش هندسی در گذشته و آشنایی نسل جدید و پل ارتباطی بین آن‌ها در هنر نقوش هندسی و گره چینی قدیم و شناخت و معرفی هرچه بهتر و بیشتر تزئینات در بناهای موردنظر و هم‌چنین جهت احیا و ماندگاری این نقوش اصیل سنتی-ایرانی است؛ که با توجه به اطلاعات ناقص و محدود، مطالعات میدانی بر اساس مشاهدات و بررسی تزئینات این بناها انجام گرفته تا شاید کمکی به آیندگانمان باشد.

۱. پیشینه پژوهش

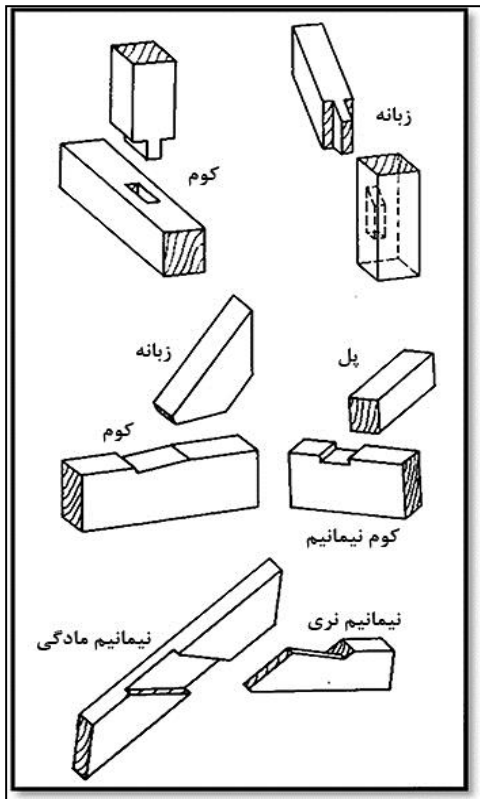
تحقیقات گسترده و نسبتاً تخصصی در خصوص میراث فرهنگی و هنرهای صناعی استان چهارمحال و بختیاری بعد از تأسیس دانشکده هنر دانشگاه شهرکرد، شکل جدی به خود گرفت و این مقاله نیز حاصل مطالعات مضبوط نگارندگان این مقاله و سایر پژوهشگران همین دانشکده است که سابقه این تحقیق را شکل داده است. در خصوص کاخ قلعه‌های استان چهارمحال و بختیاری مطالعاتی انجام شده که عمدتاً معطوف به حوزه معماری بوده و کمتر به هنرهای صناعی مندرج در بنا توجه شده است. عمده مطالعات در این خصوص نیز توسط دانشجویان رشته صنایع دستی دانشکده هنر دانشگاه شهرکرد در اثناء پایان‌نامه‌های دانشجویی انجام شده که البته نمونه‌ی اخیر با رویکرد توجه به نقش‌های هندسی مندرج در این کاخ قلعه‌ها نو و بی‌پیشینه است.

۲. نقوش هندسی

بنا به حدیثی مشهور از پیامبر اسلام (ص) مسلمانان از ترسیم و تجسم

دقیق شکل انسان، حیوانات و دیگر موجودات زنده به علت تبعات احتمالی بت‌پرستانه و شرک‌آمیز آن منع شده‌اند. هنر مقدس اسلامی از همان ابتدا به شیوه‌های دیگری برای بیان حقیقت دست‌یافت که یکی از این شیوه‌ها خوشنویسی متون مقدس اسلامی و خصوصاً آیات مبارک قرآن کریم بود. شیوه‌ی دیگر از طریق ریاضیات و با اقتباس از فرهنگ‌های یونانی قدیم، ایرانی و هندی میسر شد. علم ریاضیات و علی‌الخصوص هندسه، با درآمیختن با جنبه‌های فلسفی و حکمی و نیز ملهم و آکنده از اشارات معنوی، به‌عنوان زبانی قدسی نمایانگر شد که، به‌مثابه‌ی تصویری از نظم حاکم بر عالم وجود، سنگ بنای هنر اسلامی واقع گردید. نقوش هندسی و اشکال قالبی از موجودات طبیعت بر روی همه قسم از وسایل و اشیاء از قبیل کاشی و شیشه و اشیاء فلزی و چوبی و احجار و پارچه و قالی و غیره قرار گرفت (Critchlow, 1390, P 9).

طرح‌های هندسی که به نحو بارزی وحدت در کثرت و کثرت در وحدت را نمایش می‌دهد، همراه با نقوش اسلیمی که نقش ظاهر گیاهی دارد، آن‌قدر از طبیعت دور می‌شوند که ثبات را در تغییر نشان

تصویر ۲: انواع اتصالات

Fig. 2: Types of connections: (Zamarshidi, 1365, p 35)

ما در تقسیم‌بندی خود گره‌های مادر را گره‌های گروه اول، گره‌های ساده را گره‌های گروه دوم و گره‌های غیر ایرانی را گره‌های گروه سوم نامیده‌ایم (Zumarshidi, 1365, p55). استادان هنر گره چینی در ایران این گونه آلات را به نام آلات غیر ایرانی می‌شناسند (همان: ۶۱) (تصویر ۱). برای ترسیم اصولی چندضلعی از سه ضلعی تا ۲۴ ضلعی و ستاره‌ها و شمشه‌ها از دایره‌ای در مقیاس ثابت استفاده می‌کنیم (همان: ۵۵). گره‌سازی به ترتیباتی گفته می‌شود که هندسی است و با قواعد مشخصی رسم می‌شود. اصطلاحاً اگر دو یا چند جسم را با یک عمل یا به یک وسیله به یکدیگر اتصال یابند، قطعه‌ای پدید آمده دارای گره خواهد بود. این شیوه‌ی ساخت و تزئین آثار هنری از حدود سده‌ی چهارم هجری قمری به شکل منسجم و گسترده در بناهای اسلامی و آثار گوناگون به کار رفته است (Ibn Abbasi and Muqtada'i, 1394, p40).

گره‌سازی در معماری به ترتیب در آجرکاری، گچ‌بری، کاشی‌پزی، کاشی زیر رنگی، هفت‌رنگی، سفال‌سازی، کاشی و آجر، معرق‌کاری، حکاکی^۷ بر سنگ، آینه‌کاری و نقاشی از قدیم برداشته است (Zumarshidi, 1365, p55). گره‌سازی در چوب به دو شیوه‌ی مثبت‌کاری و مشبک‌کاری معمول است. از گره‌های معمول در معماری در مثبت نیز استفاده می‌شود. ولی انواع گره‌های معمول در مشبک‌کاری اصول و ضوابط خاص خود را دارد و با انواع گره‌های بنایی متفاوت است. به همین جهت این گروه گره‌ها به گره‌های درودگران^۸ موسوم است. اتصال آلات به کلاف‌ها و کلاف‌ها به چارچوب به سه شیوه انجام می‌شود:

الف. اتصال به وسیله‌ی مادگی یا ساختن فاق^۹ در کلاف و زبانه در آلات. اندازه‌ی فاق و زبانه نسبت به ظرافت کار بین چند میلی‌متر

می‌دهند و فضای معنوی خالص را ابداع می‌نمایند که رجوع به عالم توحید دارد (Madadpour, 1374, P 135).

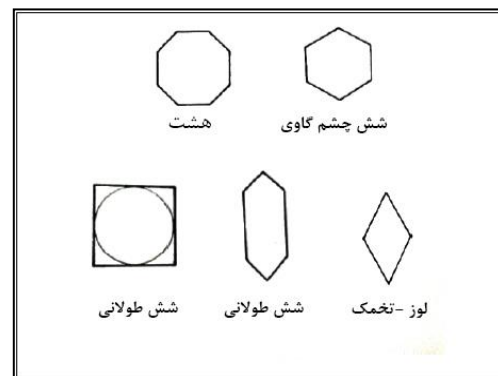
از اصول هنر تزئین اسلامی تکرار و جایگشت مدام نقش‌مایه‌ها و طرح‌هاست. تزئین همچون آب که در جای خود نقش بایسته در معماری اسلامی دارد مدام نقوشی را بازتاب می‌دهد و تکثیر می‌کند تا برای چشم و مغز پناهگاه آرامی را به وجود آورد و هنری را بسازد که پویا و نامتغیر است. هنر اسلامی درجایی که تنش‌ها را برطرف کرده هنر آرام‌بخش و فکری است تا عاطفی. این هنریک هنر مفهومی است و در آن کنش و واکنش در نهایت تعادل خود قرار دارد (Grubeh et al., 2001, p 162).

زینت که به‌عنوان یکی از پایه‌های تصویری هنر اسلامی ارزیابی شده است، وسیله یا بیانی تصویری است برای شرافت بخشیدن به ماده، سطح، رنگ، خط، گچ، کاشی و ... تا به انتهای برتر اعتلا یابند و رنگ و هویت معنایی و نهایتاً شخصیت فوق طبیعی بیابند و معنوی و الوهی شوند (Rahnavard, 1378, p 87).

گره چینی

هنر گره چینی، هنر خلق زیبایی است با قطعات ترد و برش خورده‌ی چوب و شیشه‌های رنگی در شکل و هیئت اشکال مختلف و متعددالاجرا و وحدت‌گرایی هندسی که به‌طور هماهنگ در یک کادر مشخص و تکرارشونده در کنار هم قرار گرفته باشند (Hosseini et al., 2008, p 180).

گره عبارت است از مجموعه‌ای از اشکال مختلف غالباً هندسی که به‌طور هماهنگ در یک کادر مشخص در کنار هم قرار گرفته باشد. کادر گره مرکب از تعدادی زمینه‌ی گره یا اصطلاحاً «آلات گره» مجموعه‌ای از اشکال هندسی است که به هریک از آن‌ها آلت^۵ گره می‌گویند. بنابراین در گره چینی یا گره‌سازی واحد کار آلت گره است. مرحله‌ی ترسیم و تئوری کار را گره چینی و مرحله عملی کار را گره‌سازی می‌گویند. در گره چینی زمینه‌های ساده‌ای نیز وجود دارد که از ترسیم گره‌های آن‌ها اصطلاحاً گره‌های مادر به وجود می‌آیند. ترسیم گره‌های ساده از طریق جدول‌بندی-شطرنج‌بندی-مثبت‌بندی و ایجاد مربع‌ها، لوزی‌ها، مربع‌مستطیل‌ها و چندضلعی‌های منظم بر سطح آن‌ها به وجود می‌آید. سعی شده است که نحوه‌ی ترسیم گره‌های ساده بدون توضیح در متن و با شرح ضوابط و قواعد ترسیم به همراه تصویر آورده شود.

تصویر ۱: آلات غیرایرانی

Fig. 1: Non-Iranian instruments (Zamarshidi, 1986, p 61-62)

تا ۳ سانتی متر ساخته می شود. سپس هردو با سریشم^{۱۰} آغشته و با چکش به انتهای آلت دارای زبانه کوبیده می شود تا زبانه در فاق کلاف، خوب نشست کند و جا بگیرد پس از خشک شدن سریشم، مرکز اتصال دو قطعه به وسیله میته سوراخ می شود و میخ دوبل چوبی آغشته به سریشم در سوراخ کوبیده می شود تا آلت جزم و جفت^{۱۱} به کلاف بچسبد و جای بازی نداشته باشد.

چوبی که به مصرف ساختن آلات و کلاف ها و چارچوب می رسد باید سخت و مقاوم باشد.

ب. اتصالات کوم^{۱۲}: در این شیوه یک طرف آلت به اندازه ی چند میلی متر زبانه می شود و در کلاف نیز به همان اندازه ی مادگی درمی آورند تا پس از آغشته شدن به سریشم هردو جزم و جفت در هم فرو بروند آنگاه در همان محل، آلت و کلاف را به یکدیگر میخ می کنند. پس از به وجود آمدن یک تخته یا قطعه ی بزرگ به همین شیوه کلاف به چارچوب متصل می گردد. گرچه این شیوه استحکام شیوه ی قبلی را ندارد. اما امروز بیشتر معمول است.

ج. اتصالات به وسیله ی نیمانیم: در این شیوه نیمی از ضخامت آلات برداشته شده و به اندازه ی این ضخامت کلاف نیز به شکل خزانه گود می شود. سپس هردو با سریشم به هم چسبیده و میخکوب می شود تا هیچ جای بازی و حرکت نداشته باشد. اتصال کلاف به چارچوب نیز به همین شیوه انجام می گیرد. این اتصال از نوع قبلی مقاوم تر است اما به پای شیوه ی اولی نمی رسد (همان: ۳۵) (تصویر ۲).

۳. فرهنگ تصویری دوران قاجار

هنر ایران در زمان فتحعلی شاه از شاهان هفتگانه ی قاجار آگاهانه از هنر دوره ی صفوی تأثیر پذیرفت و آن را به گونه ی جدیدی دگرسان کرد. این هنر ضمناً باستان گرا شد و تأثیراتی از عرب پذیرفت (Scarcia, 1997, p42) تأثیر اروپا در معماری کاملاً مشهود است. در تزئین، رنگ های جدید وارد شد و رنگ سفید و زرد و نیز قوالب جدید نظیر خوشه ها، گلدان های گل و سفالینه های نوین به پیکره ی انسان به وفور به کار رفته رفت (Scarcia, 1997, p43) در معماری گاهی غلبه با تأثیرات مردمی و عامیانه بود و ملاحظات کاربردی متناسب جوی و آب و هوایی از ورود مفاهیم آکادمیک در فضای داخلی بناها جلوگیری کرد (همان: ۴۵) آنچه در این دوره نو و تازه بود، معماری شهری بود که حتی در زمینه ی اماکن نظامی، دروازه ها و سربازخانه ها بسیار خلاق و متخیلانه بود. معماری کاخ های شاهی و دولتی مخصوصاً در تهران اهمیت ویژه ای داشت (همان: ۵۰). می توان گفت در معماری، شکل ها، استواری و صلابت قبل را ندارند، تناسب در مرتبه ی نازل تری نسبت به تناسب موزون و اندیشیده شده ی دوره های قبلی قرار می گیرند، تزئینات معماری گاه تا حد ابتذال سقوط می کنند و بی بندوباری و هرج و مرج جایگزین تزئینات محدود و با وسواس دوره های درخشان سلجوقی و صفوی می شوند. تحولاتی که در این زمان، جامعه ی ایرانی را به نحوی چشم گیر و تکان دهنده دستخوش دگرگونی کرد، درواقع انعکاس کم رنگی از تحولات عمیق و بنیانی و پر دامنه ی غرب بود. ایران نیز به اندازه ی استعداد خود، مدرنیته ای را که در غرب متولد شده بود، هر چند اتر و مسخ شده تر تجربه کرد (Massoud, 1391, p75)

۴. فرهنگ تصویری-قومی منطقه ی

چهارمحال و بختیاری

هنر قومی بازتاب اندیشه های یک اجتماع است و از یک نیاز جمعی مایه می گیرد (Fisher, 1989, p191). در هنر قومی، تولیدکنندگان و مصرف کنندگان را به سختی می توان از همدیگر باز شناخت و مرز میان ایشان همواره در تغییر است. اصالت این طرح ها از روستاها و ایلات و عشایر ایران است، می توان در فرش های روستایی و عشایری جستجو کرد. (Hauser, 1984, p 337) مهم ترین صنایع دستی این استان و به ویژه عشایر آن به غیر از قالی بافی در موارد زیر خلاصه می گردد: ۱- گلیم، ۲- سیاه چادر، ۳- چتته، ۴- سفره، ۵- نمکدان، ۶- جاجیم، ۷- چوغابافی، ۸- خورجین بافی (Juleh, 2002, p 200) چهارمحال و بختیاری یکی از غنی ترین مراکز فرش بافی ایران است. کار فرش بافی از دیرباز سهم عمده ای در اقتصاد مردم چهارمحال داشته است؛ چنان که در کمتر روستای چهارمحال است؛ که چند دار فرش برپا نشده باشد (Tanavoli, 1998, p16).

آنچه در این فرش ها بیشتر از هر چیز خودنمایی می کند، کیفیت رنگ های درخشان نقوش تجربی و انتزاعی تقسیم بندی زمینه ی فرش به صورت قاب قابی یا خشتی است. ترکیب های هندسی و خاص و دارای قرینگی در هر کادر است که این یادآور کهن ترین الگوی فرش ایران یعنی پازیریک بوده. بدین جهت این تقسیم بندی نمایشی از اصالت و انتظام در این هنر-صنعت است (Sadeghian, 1388, p80). بافندگان تنها با مشاهده ی طبیعت و چگونگی حالات و ترکیب فیزیکی عناصر طبیعی موجودات و گیاهان را به مدد تجربه و استعداد ذاتی و فرهنگ قومی خویش نقش پردازی می کنند. (Vakili, 1382, p115) همگون کردن طرح فرش و سقف خانه به ویژه اتاق پذیرایی یکی از نشانه های اشرافیت در خانه های اعیانی اصفهان و چهارمحال و بختیاری و احتمالاً مناطق دیگر بوده است. تقریباً تمام طرح ها و نقشه هایی که روی فرش های بختیاری بافته شده در سقف های آن ها نیز یافت می شود. این سقف ها اغلب از جنس چوب اند. اساس ترکیب بندی سقف های چوبی شبیه ترکیب بندی دو گروه از فرش های بختیاری است: یک سقف های خشتی و قاب آینه و دیگر سقف های ترنجی و در هر دو گروه همان ترتیب و تناسباتی که در حاشیه و متن فرش های بختیاری دیده می شود، رعایت شده است (Tanavoli, 1377, p21).

۵. مبانی نظری پژوهش

نقوش هندسی علاوه بر زیبایی های هندسی، به لحاظ معنایی و زیبایی شناختی رجوع به امور غیرمادی و متافیزیکی دارند. خصلت روحی و غیر فیگوراتیو این نقوش که عمدتاً به لحاظ بازی های بصری و سیالیت و روانی حرکت و چرخش های خلصه وار و حرکت دادن نگاه به گوشه و زوایا با ویژگی های خاص ریاضی و هندسی، از حیث تجسمی حسی سرشار از تناسب و ریتم و حرکت و پویایی را می نماید که عمدتاً نقوش و صور فیگوراتیو توان تأثیری این چنینی را ندارد. از حیث کالبدشکافی تجسمی نیز تبعیت نقش های هندسی از رموزارگی هندسی عناصر ناب طبیعت خصوصاً همپوشانی های غریب جزء به کل و کل به جزء و تناسب

نظرکردگی توسط نمادها و مأخذ دینی را به گوش و چشم نگرنده و شنونده عام ابلاغ می‌نمود.

۶. قلعه چالستر^{۱۳}

«منطقه‌ی چالستر» در فاصله‌ی ۶ کیلومتری از غرب مرکز استان چهارمحال و بختیاری و در مسیر شهرهای سامان و بن قرار گرفته است (Yazdanpanah, 1393, p 29). قلعه‌ی چالستر (قلعه‌ی خانی) که از دوخانه (قلعه) متصل به هم و یک سردر ورودی تشکیل شده است. تاریخ‌های حک شده در قلعه به سه دسته تقسیم می‌شوند: الف) تاریخ ۱۳۳۰ ق حک شده بر سردر قلعه، ب) تاریخ ۱۳۲۲ ق حک شده بر ستون خانه‌ی محمدخان که در زیر آن نوشته شده «عمل آسید هاشم حجار» و ج) تاریخ ۱۳۲۳ و ۱۳۲۶ ق که به ترتیب روی ستون خانه‌ی احمدخان و در بطن نقاشی‌های آن دیده می‌شود. بر اساس سبک‌شناسی معماری می‌توان تاریخ ساخت خانه‌های احمدخان و محمود خان را به دوره قاجار منسوب کرد (Yazdanpanah, 1393, p30). از جمله ویژگی‌های مشترک این دوخانه «ایوان کردی» است. ایوان طولانی و به طول یک جبهه‌ی شمالی خانه با ارتفاع یک‌قد آدمی و پله‌های مخفی در طرفین (همان: ۳۱).

عمارت بسیار عالی که شامل هنرهای نقاشی و معماری عصر صفوی بوده، گچ‌بری‌های زیبای طلایی و نقوش متنوع و تصاویر متعدد و آینه‌کاری آن از هر جهت قابل توجه بوده. تالار بزرگی در وسط به عرض تقریباً ۵ متر و طول ۹/۵ متر و تالار کوچک آن در سمت جلو و عقب آن واقع شده بود. ارتفاع این تالار در حدود ۵ متر و این سه تالار به وسیله‌ی سهدری و بالاروهای متعدد باهم مربوط می‌شدند (Nikzad, 1357, p459). این تالار و اتاق‌های اطراف دارای درب‌های مصور و منقش و منبت‌کاری به سبک بناهای ظریف صفوی و در طاقچه‌ها و طاقچه بلندهای آن، صور بعضی سلاطین مانند نادرشاه و کریم‌خان زند و آغامحمدخان و فتحعلی شاه و محمدشاه و ناصرالدین‌شاه نقش شده. صورت ناصرالدین‌شاه را کمی جوان‌تر و گویا اوایل جلوس او که مصادف با ساختمان این بنا بوده نقاشی کردند (همان: ۴۶۱).

در طول دیوارها درمیان قاب‌هایی که اضلاعشان به صورت گل و گیاه گچ‌بری شده است آینه‌های کوچکی به شکل گیاهانی درهم‌پیچیده نصب گردیده است. در بالای هریک از این قاب‌ها بیضی کوچکی دیده می‌شود که با نقش‌هایی هندسی که از قطعات

الگوهای اولیه با نقش‌های توسعه‌یافته که بیشتر همچون شعبده‌بازی می‌نماید و نیز اعجاب در تناسبات عددی و کمی مندرج در نقش‌ها که عمدتاً طبیعت‌گرایانه است و صرفاً با زبان کمی ریاضی تقریر شده‌اند، سخن از زیبایی و حیرت‌انگیزی این وجوه پنهان طبیعت دارد که نهایتاً در قالب نقش‌هایی هندسی نمود می‌یابند. وقتی که یک دایره به تنهایی می‌تواند بدون ابزارهای محاسبه گرانه و صرفاً با تکرار وضعیت‌های مشابه و انتشار آن در تمامی نقاطی که می‌تواند در هر جای دایره قرار گیرد و بی‌شمار نقش و گره خلق نماید و هر چه می‌بینیم به تمامه تناسب و نسبت است، چیزی غیر از تجسم بطون پنهان طبیعت نیست. این پوشیدگی که بالباس تصویر همچنان رمزآلود می‌نماید، مادامی که بر تن محصولات دست‌ساخته‌ی انسان می‌نشیند، همان رمزها و شعبده‌های را می‌گستراند و چیزها (محصولات) را متأثر از روح مندرج در نقش‌ها می‌کند.

معماری ایرانی اسلامی بنا بر هر انگیزشی که بوده، چه زیبایی‌شناختی و چه محدودیت‌های ناشی از تحریم شمایل‌نگاری، به‌خوبی از این جوهره سه‌بعدی (طبیعت - هندسه - ریاضی) بهره‌مند شده و علاوه بر مکان‌های مذهبی که کارکرد مذهبی در آن‌ها ابتدایه‌ساکن موجود می‌بوده مثل مسجد، بر سایر اماکن نیز از روح و معنای این نقوش برای تلطیف و زیبا نمودن فضا و مکان بهره برده است. این مؤلفه رفته‌رفته چنان عادت شده که حضور نقش‌های هندسی بر هر بنایی به‌طور خودانگیخته حس تقدس و ارزش متفاوتی را به بنا الحاق می‌کرده است.

معماری دوره قاجار نیز علاوه بر وجوه مدرن و متأثر از فرهنگ نسبتاً متأثر از فرنگ؛ همچنان در تزئینات بنا؛ اصول سنتی معماری ایرانی اسلامی را حفظ کرده و به‌عنوان یک الگوی کلی آن را در سایر نواحی کشور و حوزه حکومتی خویش گسترانده بود. وحدت در الگوها علاوه بر تأثیر از بافتار سنتی فکر مردم و حاکمان محلی، شیوه‌ای از یکپارچگی مؤلفه‌های حکومتی بود که یکدستی را صیانت کرده و قجری را به‌عنوان یک صبغه حاکمیت اقتدارگرایانه نمایش می‌داد.

نمونه‌های اخیر در استان چهارمحال و بختیاری متأثر از این الگوها بوده و علاوه بر آن معیارهای پیش‌گفته، دل‌بستگی‌های مذهبی حاکمان محلی به دیانت و شریعت اسلام و تشبث به دین با نمایش جلوه‌هایی از مکان‌های مذهبی در کاخ‌ها و قلعه‌هایشان، ضمن انعکاس تأثرات روحی و شخصی، وجهی از کرامات مذهبی و

تصویر ۳: گره‌چینی‌های ایوان قلعه‌ی چالستر

Fig. 3: The knots of the porch of Chaleshtar Castle - (Photo: Writers Photo Archive)

تصویر ۴: گره چینی‌های اتاق قلعه چالستر
Fig. 4: Chinese knots in Chaleshtar castle room - Photo: Writers' photo archive

که گره حاشیه شش در شش داوودی چوبی به مساحت $۱۳/۲$ مترمربع و مرکز آن ترنج مانند با گره ده‌تند دانه بلوط به مساحت $۲۷/۰۴$ مترمربع که در چهارگوش آن هواکش‌هایی به‌صورت مشبک‌های فلزی کار شده است. اتاق‌های شرقی و غربی با گره خفته‌وراسته از جنس چوب به مساحت $۷۲/۲۴$ مترمربع مزین و به‌تازگی مرمت‌شده‌اند.

در تصویر شماره ۴ یکی از بهترین نمونه‌های گره چینی هنرهای صناعی مرتبط با معماری در استان را می‌توان دید که نقش بسیار زیبای «برگ چنار» (البته این گره را گره دانه هم می‌گویند، چراکه برگ چنار در انتهای نقش ش معمولاً دو کنگره دارد. آقای شرباف در کتاب گره و کاربردی ص ۲۶ این گره که از گره تند ده به دست می‌آید را گره برگ چنار می‌نامد) بر بستر چوب هنرمندانه ساخته‌وپرداخته‌اند. سایر نمونه‌های گره چینی در این بنا از ساده تا پیچیده دارای تنوع بی‌شماری است که این قلعه را از حیث ظریف‌کاری در نوع خود کم‌نظیر ساخته است. ازجمله زیبایی‌های نسبتاً انحصاری این گره چینی‌ها، زمینه‌های رنگی آن است که هنرمند سعی کرده از چوب‌های رنگی برای این منظور استفاده نماید.

۷. قلعه‌ی جونقان^{۱۶}

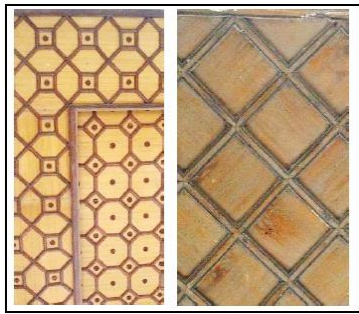
شهری در ۳۸ کیلومتری شهرکرد مقر حکومت خوانین بختیاری بود. علی‌قلی‌خان سردار اسعد در سال ۱۳۱۸ ه.ق در قلعه یا کاخی در این محل برای سکونت خود ساخت که ۱۴۰۰ مترمربع مساحت و نماهای بیرونی متفاوتی داشت (Asgari et al., 2015, p440). قلعه سردار اسعد در جونقان که فاقد هرگونه کتیبه تاریخی‌دار است توسط علی‌قلی‌خان سردار اسعد و در زمانی که وی زمامداری ایل بختیاری را به عهده داشته ساخته شده است. بر این اساس قدمت آن بیش از یک‌صد سال است. از ویژگی‌های خاص هنری زمان خود برخوردار بوده به‌گونه‌ای که شاید در آن زمان بهترین قلعه از جهات هنری و کاربرد هنرهای حجاری، کار چوب (اعم از منبت، مرصع و گره چینی)، گچ‌بری، آینه‌کاری، نقاشی و ... محسوب می‌گردیده است. متأسفانه کلیه آثار هنری آن به‌غیر از اجزای مختصر از بین رفته است (Cultural Heritage, p1385).

در هر طبقه یک راهروی طویل از ابتدا تا انتها ادامه دارد و

ریز آینه پدید آمده تزئین گردیده است (Dalmani, 1378, p736). سقف اندرونی این قلعه به‌صورت قاب‌هایی از چوب گردو است. درها و پنجره‌های اتاق‌های این مجموعه نیز از جنس چوب باهنرهای گره کاری، معرق، و منبت^{۱۴} کار شده است (Asgari et al., 2015, p434). قابل‌ذکر است تزئینات ایوان قلعه در گره چینی و ستون‌ها و حجاری‌ها^{۱۵} به‌صورت قرینه انجام شده است (تصویر ۳ و ۴).

این قلعه از دو قلعه‌ی بیرونی و اندرونی به نام‌های خدارحم‌خان و ستوده تشکیل می‌شود؛ گره زیر سقف ورودی اصلی از بندرومی با صفحه‌ی فلزی به رنگ سبز و بندهای چوبی قرمز به مساحت $۱۹/۶۰$ مترمربع است. پس از ورودی اصلی در جنوب بنا، قلعه‌ی خدارحم‌خان قرار گرفته که دارای ایوان U شکل شبستانی با تزئینات زیر سقف گره رومی سبزرنگ چوبی با بندهای قرمز به مساحت $۱۰۱/۸۶$ مترمربع است. قلعه‌ی ستوده دارای پلان و تزئینات متقارن بوده، پاگرد اول در قسمت شمال شرقی و شمال غربی ساختمان با گره شش در شش داوودی از جنس فلز یشمی‌رنگ با بندهای چوبی قرمز و مشکی به مساحت $۹/۱۸$ تزئین گردیده است. تزئینات زیر سقف ایوان بنا به‌صورت قرینه و پنج قسمت بوده و صفحه‌ی اصلی تمام تزئینات از فلز با بندهای چوبی است که گره وسط با نقش بازوبندی به رنگ سبز با بندهای سرمه‌ای به مساحت $۳۵/۴۰$ مترمربع و در قسمت میانی آن حوض بیضی‌شکل با نقوش گیاهی و حیوانی جلب‌توجه می‌کند. گره مجاور آن شش داوودی به رنگ اُکر به مساحت ۲۶ مترمربع است. گره‌های ابتدایی و انتهایی ایوان از گره‌های خفته‌وراسته به رنگ آبی کبالتی با بندهای طلایی به مساحت $۴۴/۲۰$ مترمربع تشکیل شده‌اند. تزئینات زیر سقف اتاق پنج‌دری دارای حاشیه‌ای با نقوش بازوبندی مربع از جنس چوب گردو به مساحت $۲۹/۸۶$ مترمربع که قسمت میانی آن متشکل از سه قسمت است که نقش‌های کناری به‌صورت قرینه تکرار شده و گره وسط بندرومی یا موج از جنس چوب گردو به مساحت ۱۲ مترمربع و گره‌های کناری از هشت و مربع جعفری به مساحت $۱۸/۹۶$ مترمربع می‌باشند. در گوشه‌های حاشیه هواکش‌هایی به‌صورت مشبک فلز با نقش اسلیمی قرار گرفته و در چهارگوشه‌ی قسمت میانی از آیات «نصر من الله و فتح قریب» و «انا فتحنا لک فتحاً مبیناً» استفاده شده که با گل‌میخ بر تزئینات گره‌ها افزوده‌اند. تزئینات اتاق‌های جانبی پنج‌دری همچون فرش دارای حاشیه و ترنج بوده

تصویر ۵- گره چینی سقف داخلی قلعه جونقان
Fig. 5: Knotting of the inner roof of Junqan Castle
(Photo: Writers Photo Archive)

تصویر ۶- گره چینی سقف ایوان قلعه جونقان
Fig. 6: Knotting the roof of the porch of Junqan Castle
(Photo: Writers Photo Archive)

۸. قلعه دزک^{۱۷}

قلعه‌ی دزک در جنوب شرقی روستای دزک در ۳۵ کیلومتری جنوب شرقی شهرکرد واقع گردیده است (Amini, 2005, p18). بنای عمارت قلعه دزک از جمله آثار تاریخی جالب و دیدنی روستای دزک است که توسط لطفعلی خان امیر مفخم بختیاری با تأثیرپذیری از معماری اروپایی در سال ۱۳۲۵ ساخته شده است. وسعت این قلعه ۵۰۷۶ مترمربع و دوطبقه است. معماری قلعه الهام گرفته از قصرهای اروپایی قرن‌های گذشته با آرایش ایرانی است که نشان‌گر نفوذ فرهنگی و توجه به غرب، در آن هنگام بوده است. بنا با توجه به آب‌وهوای منطقه در دوطبقه با ایوان‌های شمالی و جنوبی، مشرف به بیشه‌های منتهی به کوهستان و روبه‌قبله ساخته شده است. طبقه‌ی همکف و اول بنا، دو ایوان در قسمت شمالی و جنوبی دارد که نور لازم را برای اتاق‌های مجاور، زیر برجی و سفره‌خانه، آینه‌خانه و اتاق‌های جنبی دیگر فراهم می‌کند. در سقف ایوان‌ها گره چینی از جنس چوب گردو، سقف اتاق سفره‌خانه و اتاق‌های طبقه‌ی همکف دارای گره چینی با چوب گردو و آینه‌خانه گره چینی با آینه دیده می‌شود. سفره‌خانه‌ی قلعه دارای تزئینات گچ‌بری و نقاشی‌های زیبایی است. نقوش مختلف از قبیل ملائکه ه عنوان مظهر پاکی و شیر که حاکی از قدرت و دلآوری است و مناظر زیبا از شکار و گچ‌بری‌های گل‌وبوته در حاشیه‌های بزرگ و کوچک آن است. سقف آن چوبی و به شکل قاب‌بندی است و دارای در و پنجره‌های چوبی است. در کنار سفره‌خانه اتاقی به نام آینه وجود دارد. این اتاق به سبک اروپایی شباهت زیادی به اتاق آینه قصرهای اروپایی دارد که در حال حاضر قسمت‌هایی از آینه‌های آن فروریخته است (عسگری و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۵۴) (Asgari et al., 2015: 454).

اتاق‌ها در طرفین آن قرار گرفته که درب آن‌ها علاوه بر وارد شدن به یکدیگر به ایوان (در طبقه‌ی فوقانی) و به راهروهای جانبی (در طبقه‌ی زیرین) ارتباط دارند (همان: ۲). سقف اتاق‌ها، راهروی میانی و ایوان‌های طبقه‌ی فوقانی با تیر چوبی پوشیده شده که نمای زیر آن‌ها با قاب و تخته به شکل هندسی لوزی نماسازی گردیده است. (همان: ۳) چوب کاری‌های درهای مرتفع به‌قدری زیبا و حیرت‌انگیز است که در بهترین تالارهای پاریس نیز نظیری برای آن‌ها نمی‌توان یافت (Dalmani, 1378, p726). حواشی درها نیز با شیشه‌های آبی و سرخ تیره و با اشکال هندسی متقارن تزئین گردیده است (همان: ۷۳۶).

پس از عبور از چند پله‌ی سنگی به ایوان قشنگی وارد و بلافاصله داخل کاخی شدیم که از زیادی چراغ مثل روز روشن بود و از طرف راست به سالن بسیار بزرگی وارد شدیم که تمام دیوارهای آن از آینه‌های تراش‌دار پوشیده بود و کاملاً شبیه سالن آینه‌ی کاخ سلطنتی بود که ما در تهران به تماشای آن رفته بودیم. لامپ‌های بزرگ از سقف آویخته و عده‌ی زیادی هم درروی فرش روشن بود. این اوضاع باشکوه و مجلل ابهت عظیمی داشت. که مشاهده‌ی آن خالی از تأثیر نبود و مثل این بود که تمام داستان‌های کتاب هزارویک‌شب واقعیت پیدا کرده (همان: ۶۸۰)

قلعه‌ی جونقان مجموعه قلعه‌ی بسیار عظیمی بوده که عکس‌های هوایی سال ۱۳۳۶ آن موجود است و تزئینات بسیار زیبایی داشته که دستخوش تحولات تاریخی قرار گرفته و دچار تخریب شده است. سال ۱۳۶۱ استاندارد وقت آقای شادنوش مبلغ قابل توجهی را برای مرمت آن هزینه کرده است. آجرچینی‌ها مشابه قبل، مرمت‌شده و سقف اتاق‌ها همه دارای تزئینات چوبی بوده که چیزی از آن باقی نمانده و تاریخ ساخت گره چینی سقف اتاق آینه، معاصر بوده و توسط میراث بازسازی شده است. (تصویر ۵ و ۶).

همه‌ی زیر سقف‌های این قلعه از جنس چوب می‌باشند و ورودی اصلی حیاط، ایوان U شکل، راهرو اصلی ساختمان، راهروی جنوبی متصل به راهرو اصلی و ورودی زیرزمین با گره هندسی لوزی مربع در مساحت ۳۱۸/۴۸ مترمربع کار شده‌اند. زیر سقف‌های ایوان پلکان اصلی با گره هندسی مستطیل مربع به ابعاد ۸/۷۰ و اتاق آینه‌ی آن دارای حاشیه با گره هندسی بازوبندی مربع به ابعاد ۱۸/۹۶ مترمربع و وسط آن با گره هندسی هشت و مربع جعفری در مساحت ۲۱/۳۵ مترمربع مزین گردیده‌اند.

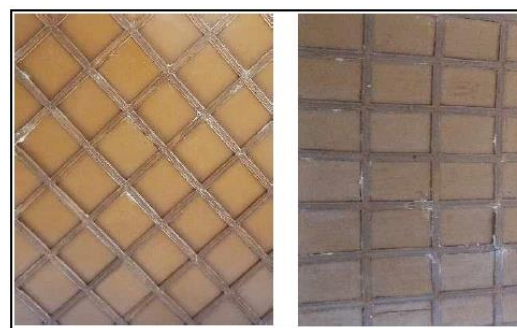
نمونه‌های تزئینی خصوصاً گره چینی‌های قلعه جونقان نسبت به چالستر ساده‌تر و خام‌دستانه‌تر است. باوجود آنکه این قلعه از حیث جایگاه حاکم تراز بالاتری داشته (قلعه علیقلی خان سردار اسعد و سایر فرزندان ایلخان بزرگ حسینقلی خان ایلخان)، اما به نسبت تزئینات و ظرافت‌کاری‌های مرسوم کمتر بدان توجه شده است که دلایل مختلفی از جمله قدیمی‌تر بودن و نیز صبغه مذهبی بیشتر در نزد فرزندان ایلخان و توجه به‌سادگی در زیست در نزد ایشان را نمی‌توان از آن جمله برشمرد. از مشخصه‌های دیگر نقوش قلعه جونقان، استفاده از نقوش محلی خصوصاً نقوش بکار رفته در دستبافته‌های بختیاری از جمله قالی و گلیم است. در تصاویر شماره ۵ و ۶ این نقوش از جمله نقش چشم‌زخم که یک نقش قالب در گلیم‌های بختیاری است، به‌وضوح قابل‌شناسایی است.

تصویر ۷: گره‌چینی سقف داخلی قلعه دزک
Fig. 7: Knotting of the inner roof of Dezak Castle
(Photo: Writers Photo Archive)

مساحت ۲۰/۱۶ مترمربع تزئین گردیده‌اند. با گذر از پله‌ها و رسیدن به پاگرد قسمت شمال غربی طبقه‌ی دوم توجه بیننده به زیر سقفی زیبا و مزین به گره شمس‌ی هشت و طبل آلت لغت به رنگ قهوه‌ای در مساحت ۱/۸۰ مترمربع جلب می‌شود. زیر سقف اتاق آینه در طبقه‌ی دوم از گره هشت جعفری در مساحت ۱۸ مترمربع با آینه‌کار شده است و دیوارهای این اتاق تماماً آینه می‌باشند که چرخش نقوش هندسی در دیگر قسمت‌ها همچون ازاره‌ها جلب‌توجه می‌کند و زیر سقف سفرخانه همچون پنج‌دری قلعه‌ی چالستر دارای حاشیه‌ای از گره طبل‌درطبل به مساحت ۱۴/۰۵ مترمربع و قسمت میانی از گره بندرومی به مساحت ۳۱/۱۹ مترمربع از جنس چوب ساخته شده‌اند.

تصویر ۸: گره‌چینی سقف ایوان قلعه دزک
Fig. 8: Knotting the roof of Dezak Castle porch
(Photo: Writers Photo Archive)

۹. بررسی اجمالی قلعه‌های استان چهارمحال و بختیاری
در میان قلعه‌های استان چهارمحال و بختیاری که در جدول شماره ۱ به آن‌ها اشاره شد تنها قلعه‌های چالستر، جوتقان و دزک در سقف ایوان‌هایشان هنر گره چینی دیده می‌شود. قدمت تزئینات سقف ایوان‌ها به دوره‌ی قاجار و زمان ساخت قلعه‌ها بازمی‌گردند و در سقف داخلی بنا در قلعه‌ی جوتقان گره چینی اتاق آینه در زمان معاصر بازسازی شده است و در اتاق‌های کناری قلعه چالستر سقف فاقد تزئینات بوده و در دوره‌ی معاصر گره چینی به آن‌ها اضافه شده است. سقف ایوان قلعه چالستر به پنج قسمت تقسیم شده که سقف میانی نقش بازوبندی و قسمت‌های کناری به صورت قرینه از نقش شش داوودی و خفته‌وراسته استفاده شده است. گره‌های مستطیل، مستطیل مربع و لوز بیشترین میزان کاربرد را در سقف ایوان‌ها داشته‌اند که در جدول شماره ۲ به بررسی دقیق‌تر گره‌ها پرداخته شده است.

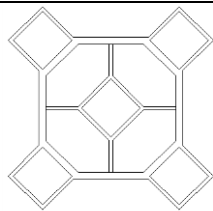

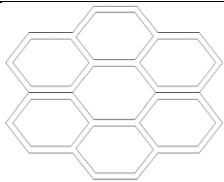

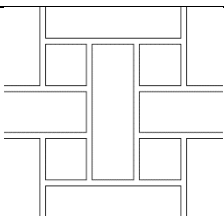

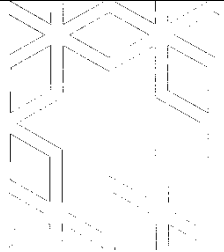
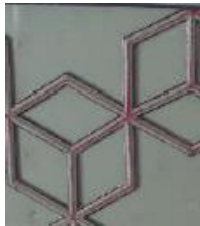
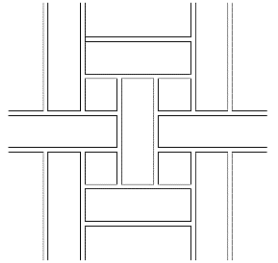

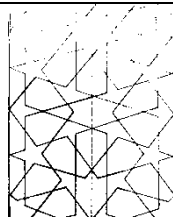

پلان معماری قلعه قرینه و جنس تزئینات زیر سقف از چوب است. در تزئینات زیر سقف ایوان‌های ورودی جنوب غربی و شرقی، ایوان و اتاق شمال غربی طبقه‌ی اول، سکوها انتظار تالار غربی، پیش‌فضای بالکن و ایوان شمال غربی، بالکن‌های جنوب، جنوب شرقی و جنوب غربی طبقه‌ی دوم از گره چینی با نقش لوزی مربع قهوه‌ای‌رنگ به مساحت ۱۷۰/۹۷ مترمربع استفاده شده است. در پیش‌فضاهای اتاق آینه که به صورت قرینه در دو سمت آن واقع‌اند، گره لوزی مربع به رنگ زمینه‌ی سبز با بند قرمز و سفید در مساحت ۱۴/۲۸ مترمربع کار شده است. در طبقه‌ی اول، اتاق جنوب غربی با گره لوزی مربع به رنگ قهوه‌ای با بندهای حاشیه‌ی مشکی با مساحت ۲۰/۱۶ مترمربع؛ اتاق شمالی با گره لوزی به رنگ قهوه‌ای و بندهای حاشیه‌ی مشکی در مساحت ۱۴/۶۲ مترمربع؛ ایوان و اتاق شمال شرقی با گره مستطیل به رنگ قهوه‌ای در مساحت ۳۰/۰۸ مترمربع؛ اتاق جنوب شرقی با گره مستطیل قهوه‌ای‌رنگ با بندهای حاشیه‌ی مشکی در

جدول ۱: قلعه‌های استان چهارمحال و بختیاری
Table 1: Castles of Chaharmahal and Bakhtiari province
(Kiani, 1379, 181 – 182)

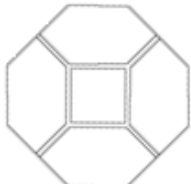

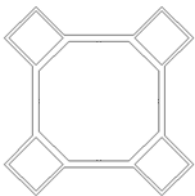

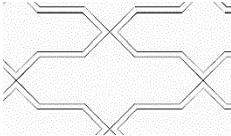

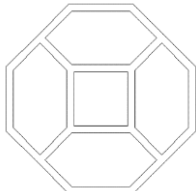

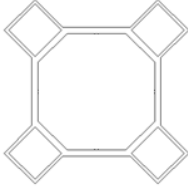

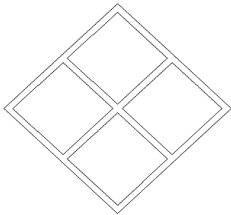

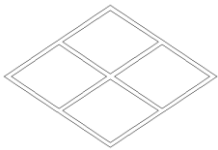

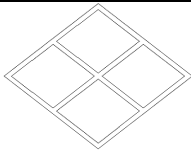

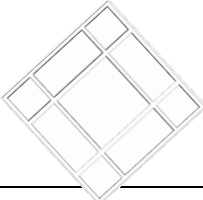
قلعه‌های استان چهارمحال و بختیاری	موقعیت جغرافیایی	قدمت
قلعه ستوده	چالستر	قاجاریه
قلعه خدا رحم خان	چالستر	_____
قلعه فردنبه	۷ کیلومتری جنوب بروجن	۱۲۷۹ ه.ق
قلعه سورک	شهرکرد، سورک	قاجاریه
قلعه شلمزار	شهرکرد، شلمزار	قاجاریه
قلعه سردار اسعد	شهرکرد، روستای جوتقان	قاجاریه
قلعه یوسف خان	شهرکرد، شمس‌آباد	قاجاریه

جدول ۲: بررسی نقوش گره چینی در سقف قلعه‌ها

Table 2 - Examination of knotting patterns on the roofs of castles
(Photo: Writers Photo Archive)

شماره	نام قلعه	محل گره در بنا	جنس گره	آلت گره	طرح گره	تصویر گره
۱	قلعه چالستر	سقف میانی ایوان	زمینه: فلز گره: چوب	بازوبندی		
۲	قلعه چالستر	سقف ایوان	زمینه: فلز گره: چوب	شش داوودی		
۳	قلعه چالستر	سقف ایوان	چوب	خفته و راسته		
۴	قلعه چالستر	سقف پاگرد	فلز	شش در شش داوودی		
۵	قلعه چالستر	سقف اتاق کناری	چوب	خفته و راسته		
۶	قلعه چالستر	حاشیه‌ی سقف اتاق	چوب	شش در شش داوودی		
۷	قلعه چالستر	سقف اتاق	چوب	ده تند دانه بلوط		

		بازوبندی مربع	چوب	حاشیه‌ی تالار بزرگ	قلعه چالستر	۸
		هشت و مربع جعفری	چوب	سقف تالار بزرگ	قلعه چالستر	۹
		بند رومی	چوب	سقف تالار بزرگ	قلعه چالستر	۱۰
		بازوبندی مربع	چوب	حاشیه‌ی اتاق آینه	قلعه جوتقان	۱۱
		هشت و مربع جعفری	چوب	سقف اتاق آینه	قلعه جوتقان	۱۲
		لوز	چوب	سقف اتاق	قلعه جوتقان	۱۳
		لوز	چوب	سقف ایوان	قلعه جوتقان	۱۴
		لوز	چوب	سقف ایوان	قلعه جوتقان	۱۵
		مستطیل مربع	چوب	سقف ایوان	قلعه جوتقان	۱۶

		طبل در طبل	چوب	حاشیه ی سقف سفره خانه	قلعه دزک	۱۷
		بند رومی (موج)	چوب	سقف سفره خانه	قلعه دزک	۱۸
		شمسه ی هشت و طبل آلت لغت	چوب	سقف اتاق	قلعه دزک	۱۹
		لوز	چوب	سقف اتاق	قلعه دزک	۲۰
		لوز	چوب	سقف اتاق	قلعه دزک	۲۱
		مستطیل	چوب	سقف اتاق	قلعه دزک	۲۲
		هشت و مربع جعفری	آینه	سقف اتاق آینه	قلعه دزک	۲۳

نتیجه گیری

بامطالعه ی مختصات این کاخ-قلعه ها هرچه بیشتر به زیبایی هنر گره چینی پی خواهیم برد. «زیبایی اتحاد میان دو متضاد است. زیبایی همیشه هست، بزرگ و کوچک نمی شود، ابدی است، در مقابله با یک چیز زیبا و در مقایسه با چیز دیگر زشت نمی گردد، انسان وقتی به زیبایی دست می یابد آن را معاوضه نمی کند.» (Plato, 1351, 31-36). کاخ قلعه های دزک و چالستر دارای پلان متقابل بوده که این تقارن در تزیینات قلعه ی چالستر رعایت و خود باعث ایجاد تعادل و زیبایی بیشتر نباشده است. «تقارن ساده ترین و دستیاب ترین نوع تعادل است و جذابیتی خودزا دارد که یقیناً ناشی از تقارن طبیعی در دو جانب بدن انسان است» (Feldman, 1998, p275). در این کاخ-قلعه ها تناسبات به وضوح و عینی درک می شود. «تناسب دلالت می کند بر «روابط اندازه ها»ی اجزا با

گره چینی پی خواهیم برد. «زیبایی اتحاد میان دو متضاد است. زیبایی همیشه هست، بزرگ و کوچک نمی شود، ابدی است، در مقابله با یک چیز زیبا و در مقایسه با چیز دیگر زشت نمی گردد، انسان وقتی به زیبایی دست می یابد آن را معاوضه نمی کند.» (Plato, 1351, 31-36). کاخ قلعه های دزک و چالستر دارای پلان

یکدیگر و با کل اثر. اندازه با مقیاس در ذات خود هیچ گونه معنای تناسبی ندارند: هر شکل باید در ارتباط با شکل های مجاورش به نظر درآید تا تناسب خود را آشکار سازد» (همان: ۲۸۳). هنگامی که از صنایع دستی در معماری استفاده می شود باید فرم و رنگ و محتوا تناسب داشته باشند. «در مبحث تزئینات معماری اسلامی هیچ گاه عناصری که برای تزئین به کار می رود بر سایر قسمت های معماری سنگینی نمی نماید و همواره تعادل و توازن باید در کل فضای معماری حاکم باشد» (Makinejad, 1387, p104). با مطالعه و آنالیز نقوش می توان مشاهده کرد که نقوش و

تزئینات قسمت های داخلی و بیرونی متفاوت بوده. تزئینات قسمت بیرونی ساده تر و در قسمت های داخلی پیچیده تر دیده می شود. تزئینات بیرونی باید در برابر تغییرات جوی مقاوم باشد تا تزئینات به کاررفته کیفیت خود را از دست ندهند و نقوشی ساده استفاده شود تا در صورت نیاز به مرمت و بازسازی به سهولت انجام گیرد و تزئینات زیر سقف های داخلی با مصالح چوب کار شده اند که بافت طبیعی داشته اند و نقوشی به کاررفته که خود، ایجاد فضایی آرامش دهنده همراه با زیبایی را به بیننده القا می کند.

پی نوشت

۱. خوانین: جمع خان، حکومتی با دولت مرکزی ضعیف که هر بخش از کشور برای خود امیری داشته باشد. government with a weak central government that has an amiri in every part of the country
۲. قوم بختیاری: یکی از اقوام اصیل ایرانی. Bakhtiari tribe: one of the original Iranian tribes
۳. Lor: نام قومی ایرانی است که در باختر و جنوب باختری ایران زندگی می کنند. Lor: is the name of an Iranian ethnic group living in western and southwestern Iran
۴. گره: پیچیدگی و به هم بستگی در نخ و ریسمان یا چوب. Knot: Complexity and interdependence in yarn and string or wood
۵. Alat: وسیله و واسطه که در حقیقت عامل ایستایی و پیوند گره باشد. Alat: A device that is actually a static agent and a node bond
۶. Moarragh: هنر برش قطعات ریز و کنار هم قرار دادن آن ها در چوب، فلز، کاشی و ... Moarragh: The art of cutting
۷. حکاکی: خراشیدن، ساییدن. Engraving: scratching, grinding
۸. درودگر: نجار. Carpenter: Crotch: The gap between the pens
۹. فاق: شکاف میان قلم. Crotch: The gap between the pens
۱۰. Jazm va jaft
۱۱. Serishom: چسبی طبیعی که از عناصر گیاهی و یا جانوری استخراج می گردد. Natural glue that is extracted from plant or animal elements
۱۲. Cavam: یکی از اصطلاحات گره چینی. One of the knotting terms
۱۳. Challeshtor
۱۴. Monabbat: هنر کنده کاری روی چوب. The art of wood carving
۱۵. حجاری: سنگ تراشی. Masonry
۱۶. Junqan
۱۷. Dezak

References

- Amini, Hamid (1384). In the neighborhood of the sky (first edition). Isfahan: Hafez Publication
- [امینی، حمید. (۱۳۸۴). در همسایگی آسمان (چاپ اول). اصفهان: انتشارات حافظ]
- Asgari, Bahman et al., (2015). Culture and Nature of Chaharmahal and Bakhtiari Province (First Edition). Tehran: Karim Khan Zand Publications.
- [عسگری، بهمن و همکاران. (۱۳۹۴). سیمای فرهنگ و طبیعت استان چهارمحال و بختیاری (چاپ اول). تهران: انتشارات کریم خان زند]
- Bani Massoud, Amir (1391). Contemporary Iranian Architecture (Fifth Edition). Tehran: Century Architecture Art Publications.
- [بانی مسعود، امیر. (۱۳۹۱). معماری معاصر ایران (چاپ پنجم). تهران: انتشارات هنر معماری قرن]
- Critchlow, Keith (1390). Analysis of the geological themes of Islamic motifs, Hassan Azarkar (first edition). Tehran: Hekmat Publications.
- [کریچلو، کیت. (۱۳۹۰). تحلیل مضامین جهان شناختی نقوش اسلامی، حسن آذر کار (چاپ اول). تهران: انتشارات حکمت]
- Feldman, Edmundberg (1377). Variety of visual experiences, Parviz Marzban. Tehran: Soroush Publications.
- [فلدمن، ادموندبرگ. (۱۳۷۷). تنوع تجارب تجسمی، پرویز مرزبان. تهران: انتشارات سروش]
- Grubeh, Ernst et al. (2001). Architecture of the Islamic World, Yaqub Azhand (first edition). Tehran: Mola Publications.
- [گروه، ارنست و همکاران. (۱۳۸۰). معماری جهان اسلام، یعقوب آژند (چاپ اول). تهران: انتشارات مولا]
- Hauser, Arnold (1363). Philosophy of Art History, Mohammad Taghi Faramarzi. Tehran: Negah Publications.
- [هاوزر، آرنولد. (۱۳۶۳). فلسفه ی تاریخ هنر، محمدتقی فرامرزی. تهران: انتشارات نگاه]
- Hosseini, Seyed Habib et al. (2008). General Encyclopedia of Iranian Handicrafts Volume 1 (First Edition). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Publications
- [حسینی، سید حبیب و همکاران. (۱۳۸۷). دایرة المعارف عمومی رشته های صنایع دستی ایران ج ۱ (چاپ اول). تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی]
- Ibn Abbasi, Idris; Muqtada'i, Ali Asghar (1390). Handicrafts and its evolution in Iran. Tehran: Jamal Honar Publications.
- [ابن عباسی، ادریس؛ مقتدایی، علی اصغر. (۱۳۹۰). هنرهای دستی و سیر

- تحول آن در ایران. تهران: انتشارات جمال هنر]
- Joule, Touraj (1381). Research in Iranian Carpets (First Edition). Tehran: Yasavoli Publications
- [ژوله، تورج. (۱۳۸۱). پژوهشی در فرش ایران (چاپ اول). تهران: انتشارات یساوولی]
- Kiani, Mohammad Yusuf (1379). Iranian architecture of the Islamic period. Tehran: University Jihad.
- [کیانی، محمد یوسف. (۱۳۷۹). معماری ایران دوره اسلامی. تهران: جهاد دانشگاهی]
- Madadpour, Mohammad (1374). Manifestations of spiritual wisdom in Islamic art. Tehran: Amirkabir Publications.
- [مددپور، محمد. (۱۳۷۴). تجلیات حکمت معنوی در هنر اسلامی. تهران: انتشارات امیرکبیر]
- Makinejad, Mehdi (1387). History of Iranian art in the Islamic period (architectural decorations). Tehran: Humanities Research and Development Center.
- مکی نژاد، مهدی. (۱۳۸۷). تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی (تزیینات معماری). تهران: مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی]
- Mahr al-Naghsh, Mahmoud (1362). Tiles of Iran in the Islamic period. Tehran: Reza Abbasi Museum Publications.
- [ماهرالنقش، محمود. (۱۳۶۲). کاشی کاری ایران دوره اسلامی. تهران: انتشارات موزه رضا عباسی]
- Nasr, Seyed Hossein (1375). Islamic Art and Spirituality, Rahim Ghasemiyan. Tehran: Surah Publications.
- [نصر، سید حسین. (۱۳۷۵). هنر و معنویت اسلامی، رحیم قاسمیان. تهران: انتشارات سوره]
- Nikzad Amir Hosseini, Karim (1357). Recognition of the land of Chaharmahal (first edition). Isfahan: Rabbani Publications.
- [نیکزاد امیرحسینی، کریم (۱۳۵۷). شناخت سرزمین چهارمحال (چاپ اول). اصفهان: انتشارات ربانی]
- Plato (1351). Guest treatise, Reza Kaviani and Mohammad Hassan Lotfi. Tehran: Amir Kabir Publications
- [افلاطون. (۱۳۵۱). رساله میهمان، رضا کاویانی و محمدحسن لطفی. تهران: انتشارات امیرکبیر]
- Rahnavard, Zahra (1378). The Wisdom of Islamic Art. Tehran: Samat Publications.
- [رهنورد، زهرا. (۱۳۷۸). حکمت هنر اسلامی. تهران: انتشارات سمت]
- Rene Dalmani, Henry (1378). From Khorasan to Bakhtiari, Gholamreza Samiei (first edition). Tehran: Tavous Publications.
- [رنه دالمانی، هانری. (۱۳۷۸). از خراسان تا بختیاری، غلامرضا سمیعی]
- (چاپ اول). تهران: انتشارات طاووس]
- Scarcia, Gian Roberto (1376). History of Iranian Art Vol. 10, Dr. Yaghoub Azhand (first edition). Tehran: Molly Publications.
- [اسکارچیا، جیان روبرتو. (۱۳۷۶). تاریخ هنر ایران ج ۱۰، دکتر یعقوب آژند (چاپ اول). تهران: انتشارات مولی]
- Shafaei, Javad (1380). The Art of Knotting in Architecture and Carpentry (First Edition). Tehran: Publications of the Association of Cultural Works and Honors.
- [شفایی، جواد. (۱۳۸۰). هنر گره سازی در معماری و درودگری (چاپ اول). تهران: انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی]
- Sharabaf, Asghar (1385). Knots and Functions (First Edition). Tehran: Sobhan Noor Publishing.
- [شعرباف، اصغر. (۱۳۸۵). گره و کاربندی (چاپ اول). تهران: نشر سبحان نور]
- Tanavoli, Parviz (1377). Tacheha Chaharmahal (first edition). Tehran: Yasavoli Publications
- [تناولی، پرویز. (۱۳۷۷). تاجچه های چهارمحال (چاپ اول). تهران: انتشارات یساوولی]
- Vakili, Abolfazl (1382). Recognition of designs and patterns of carpets in Iran and the world (second edition). Tehran: Naghsh Hasti Publications
- [وکیلی، ابوالفضل. (۱۳۸۲). شناخت طرح ها و نقش های قالی ایران و جهان (چاپ دوم). تهران: انتشارات نقش هستی]
- Yazdanpanah, Hassan (1393). A house in the role (first edition). Isfahan: Goldasteh Publications
- [یزدانپناه، حسن. (۱۳۹۳). یک خانه در نقش (چاپ اول). اصفهان: انتشارات گلدسته]
- Zamarshidi, Hossein (1365). Knotting in Islamic Architecture and Handicrafts (First Edition). Tehran: University Publishing Center.
- [زمرشیدی، حسین. (۱۳۶۵). گره چینی در معماری اسلامی و هنرهای دستی (چاپ اول). تهران: مرکز نشر دانشگاهی]
- Zamarshidi, Hossein (1377). Iran's architecture. Tehran: Zumrod Publications
- [زمرشیدی، حسین. (۱۳۷۷). معماری ایران. تهران: انتشارات زمرد]
- Sadeghian and Madani (2009). Investigation of the motif of the willow tree in the brick carpet of Chaharmahal and Bakhtiari province Iranian Journal of Carpet Scientific Association, Goljam, No. 12.
- [صادقیان و مدنی (۱۳۸۸). بررسی نقش مایه درخت بیدمجنون در قالی نقش خشتی استان چهارمحال و بختیاری. فصلنامه علمی پژوهشی انجمن علمی فرش ایران، گلجام، شماره ۱۲]